

Verne Gyula regényes folyamai

Verne folyóinak legendárium

Ha körképet készítünk a Verne-regényekben szereplő folyókról, különös tekintettel azokra, amelyek kiemelkedő szerepet játszanak a cselekményben, és összevetjük a világ legismertebb nagy folyóival, meglepő eredményt kapunk: egyes folyamatok valóságos mitológiai hordalékot görgetnek magukkal, mások viszont soha nem szerepelnek. Rekonstruálva a folyók által felidézett mitikus motívumokat, különös világkép rajzolódik ki előttünk, amelyben a Duna kiemelt szerepet kap, az Orinoco, a Nílus, az Amazonas, a Gangesz (más fontos, legendás folyók mellett) döntően hangsúlyos, struktúra-alakító elemek, viszont a Rajna, sőt a francia folyók többsége is, említés nélkül marad. Mivel Verne világképében a földrajz, a domborzat, a tenger és a folyók, a sivatagok és a hegyek filozófiai jelentéseket szívnak magukba, érdemes közelebbről megvizsgálni, milyen képzeteket társít a regényíró a szemében fontos, műveiben kiemelten szerepeltetett vizekhez, és vajon miért kezeli olyan mostohán Európa egyik fontos folyóját, a Rajnát, és miért nem említi Franciaország nagy folyóit?

Bármilyen feltevést kockázatos lenne előre bocsátani, mielőtt az említett folyók regénybeli funkcióját és szöveggörnyezetét nem tekintjük át, legalább vázlatosan. Előbb az Európán kívüli folyók néhány jellemző vonását gyűjteném össze: az Orinoco címadó jelentőségű *A gögös Orinoco*¹ (*Le superbe Orénoque*, 1898) című regényben, amely egy folyami utazás története a *Simon Bolívar*ról elnevezett hajó fedélzetén, és ahol Verne a folyót egyenesen a földi Paradicsomból eredezteti, mondván, hogy Kolumbusz Kristóf úti krónikája szerint onnan ered a folyó, bár egy másik legenda El Doradóig vezeti vissza a forrását.²

A Nílus mesés eredetét az *Öt hét léghajón* (*Cinq semaines en ballon*, 1863) című regény II. fejezetében adják elő a felfedezőútra indulók, később pedig részletesen beszámolnak a korábbi, sikertelen afrikai expedíciókról, amelyek hatvan

¹ Az évszám a francia cím után a franciaországi első kiadásra utal. Mivel sok magyar fordítása létezik a Verne-regényeknek, az idézett fordítások adatait mindig külön megadom.

² Verne, Gyula. 1998. *A büszke Orinoco*. Budapest: Unikornis. Ford. Majtényi, Z. „Az Orinoco a földi Paradicsomban ered”, írta hajdan egyik úti jelentésében Kolumbusz Kristóf. (29. o.) Ugyanott (30. o.) több legendát is felsorolnak, amelyek viszont Eldoradóig viszik vissza az Orinoco folyását, de ezeket mint meséket adja elő a narrátor. Végül (31–32. o.) az elbeszélő az Orinoco hihetetlen dimenzióit felsorolva sejteti, hogy az Orinoco legendák nélkül is jogos büszkesége a venezuelai patriótáknak. Tudományos forrásként az egyik beszélgető Élisée Reclus munkáit említi, amelyekből Verne maga is sokat merített földrajzi és történeti leírásaihoz.

századon keresztül képtelenek voltak eljutni a Nílus titokzatos forrásáig.³ A nagy felfedezés ünnepélyesen megtörténik a regényben, egyetlen mondattal kapcsolva össze a kérdéses forrást és a Földközi-tengert, amelynek végtelenségébe a Nílus majd beleolvad.⁴

A *Jangada* (La Jangada, 1881) középpontjában az Amazonas áll, amelyet az I. rész 5. fejezetében Benito úgy mutat be Manoel Valdeznek, mint a világ legnagyobb folyóját, és miután felsorolja minden adatát, a világ legcsodálatosabb és legszélesebb hidrográfiai rendszerének minősíti: „Íme a világ legnagyobb folyama – mondá másnap Benito Valdez Manoelnek.” Ehhez a kijelentéshez ugyan egy lábjegyzet rögtön hozzáfűzi, hogy „akkor, mikor e történet játszik, csakugyan az Amazont tartották a legnagyobb folyamnak. Az azóta történt kutatások és utánjárások azonban bebizonyították, hogy a Nílus és Misszuri-Missziszippi még hatalmasabb.” Ennek ellenére megőrzi mitikus dimenzióját a folyó, amelynek végtelenségét előbb a horizonttal szemlélteti a beszélő, majd hatalmas, önálló univerzummá tágítja: „S mint valami óriási ér millió izma, egész mentében, északról és délről több mint kétszáz mellékfolyó szakad belé, melyeket ismét megszámlálhatatlan vízgyűjtő patak, ér és árok táplál, melyek közt még mindig nem egy van olyan, hogy Európa legnagyobb folyamai elbújhatnak mellettük.”⁵

A *Nyolcvan nap alatt a világ körül* (Le Tour du monde en 80 jours, 1873) a Gangeszt helyezi többször is az események középpontjába. Abból a (XIV.) fejezetből, ahol az alcím szerint *Phileas Fogg befutja a Gangesz csodás völgyét, de arra sem kíváncsi*, érdemes felidézni a Gangesz forrására vonatkozó részt, ahol Verne újra hivatkozik a folyók túlvilági eredetére, mondván, hogy tudvalevő, miszerint a Ramajana legendái szerint a Gangesz az égben fakad, és onnan Brahma segítségével ereszkedik le a földre.⁶

Lehetne még szaporítani a példák számát, de itt talán már indokolt megelőlegezni azt a feltevést, hogy Verne regényeiben a folyamatok a végtelenség és a sza-

³ Verne, Gyula. 1874. *Öt hét léghajón*. Budapest: Franklin-társulat. (első magyar kiadása, fordító megjel. nélkül, 1874.) Ld. a XVIII. fejezetben Fergusson szavait: „Holnap, barátim, ha a szél kedvez, egyenest északnak utazunk, és lehet, hogy felfedezzük a Nílus forrásait, amelyeket már olyan régóta hiába keresnek. Olyan közel a nagy folyó forrásaihoz – én nem tudok aludni.” id. kiad. 133. o.

⁴ Kicsit később ugyancsak Fergusson pillantja meg először a folyót: „Nézzétek, – kiáltá – odanézzetek barátim! Az arabok elbeszélései helyesek. Ők egy nagy folyóról beszélnek, melybe az Ukeréwe-tó üríti ki észak felé vizeit. Lám, e folyó létezik, itt van alattunk, és oly gyorsasággal zuhan a szikla medrébe, mely vetekedik a mi sebességünkkel. És a víz, mely lábaink alatt elrohan, bizonyára a Földközi-tenger hullámaival vegyül össze: ez itt a Nílus!” Verne, Gyula. 1874. 134. o.

⁵ Verne, Gyula. 1874. 46. o.

⁶ Verne, Gyula. 1875. *Nyolcvan nap alatt a föld körül*. Budapest. ill. Verne, Gyula. 1875. *Utazás a Föld körül 80 nap alatt*. Budapest: Franklin-Társulat. Ford. Csatlós, J. (Unikornis-reprint kiadás, 2002.). A Gangesz isteni eredetéről ld.: Verne, Gyula. 1875. (reprint) 84. o.

badtság érzetét keltik, egyúttal a múlt felé kitágítva az elmesélt történet keretét, felvetik az eredet, a származás, az ősök (apa) és a kezdetek kérdését, amelynek kutatására a hősök útra kelnek. A természet végtelen erőiként a vizek nem elenségei a hősöknek, hanem ellenkezőleg: Nemo kapitány a tenger alatt tud új életet kezdeni, Sándor Mátyás és Bruckmann Marcell (*A Bégum ötszáz milliója, Les Cinq cents millions de la Bégum*, 1879) patakok, ill. egy vízesés segítségével szabadulnak ki, hogy megmentse az emberiséget. Az áttekintés során a francia folyók mellett egyetlen nagy hiányt találtam a nagy folyamok mitológiájának körében: a Rajna az, amelyik hangsúlyosan sehol sincs említve, holott az európai folklórban és irodalomban legalább akkora legendáriuma van, mint a Dunának. Ennek a hiánynak a jelentését legjobban talán épp Európa e két nagy folyamának, a Dunának és a Rajnának az ellentétpárjával lehet jellemezni Verne regényeiben. A Duna ugyanis szintén központi szerepet kap több Verne-műben, méghozzá olyan képzeteket társítva a folyóhoz, amelyek előkelő helyet biztosítanak neki a mitikus földrajzi fogalmak és jelenségek között. Elsősorban a kései, 1885 és 1901 között írt regényekben szerepel a Duna: a *Sándor Mátyás (Mathias Sandorf)*, 1885) nyilvánvalóan a szabadságharc nyugati visszhangjának megfelelően szabadsághősként mutatja be a magyarokat, akik a romantikus szemléletnek tetsszően életüket is kockáztatják mások kiszabadításáért épp úgy, mint saját szabadságukért és az igazság győzelméért. Az 1892-es *Várkastély a Kárpátokban (Le Château des Carpathes)* kevésbé történeti alapon, inkább a hiedelmek és babonák földjeként láttatja Erdélyt, de ebben is dominál az igazság keresése, ezúttal egy szenvedélyes, síron túl is tartó, halálon is győzedelmeskedő szerelmi történet keretébe foglalva. Ebben a történetben a technikai találmányok (a hang- és képrögzítés megvalósításának elképzelése) mellett az örült, tudását a rombolásra használó tudós, Orlik figurája is központi jelentőségű, de a vizek itt is szabadító szerepet játszanak. A harmadik, hangsúlyosan *dunai* regény a Verne-életműben a *Storitz Vilmos titka (Le Secret de Wilhelm Storitz)*, 1898), ahol az előbbi regény mindkét fő témája (szenvedélyes szerelem és örületbe átcsapó tudomány) belefőnik a folyót a történetbe beleszővő eseménysorba. Végül a negyedik, már poszthumusz kiadású regény központi szervező elve a dunai utazás, és a címében is kiemeli a Dunát: a korábban *A dunai hajós (Le Pilote du Danube)*, 1908) címen ismert, majd egy újabban felfedezett kéziratnak hála, új formában és új címmel megjelent *A szép szőke Duna (Le Beau Danube jaune)*, 1988),⁷ egy folyami utazást

⁷ A regény eredeti változatának tekintett szöveget 1988-ban adta ki a megtalált kéziratok alapján a Verne-társaság (Société Jules Verne), azóta már zsebkiadásban, népszerű olcsó sorozatokban is közkézen forog. Sok szempontból érdekes összevetni ezt a változatot a korábbi, valószínűleg Verne fia által átdolgozott regénnyel, a *Dunai hajóssal*, de a Duna, mint a cselekmény előrehaladásának szervező elve mindkét változatban megmaradt az epizódok központi tengelyének.

mesél el a Duna eredetétől egészen a Fekete-tengerig, bűnüggyel, folklórral és szerelmi történettel kombinálva az úti beszámolót. A Verne-életmű egyik kiváló ismerője, a nantes-i Verne-múzeum igazgatója, Jean-Paul Dekiss jogosan említi az előbbi négy, általa *dunai* regénynek nevezett művel kapcsolatban a halál és a szerelem motívumainak összefonódását,⁸ amelyet a századvég több áramlatával (elsősorban Freud és a pszichoanalízis jön szóba) párhuzamosan Verne is ábrázolt regényes formában. Dekiss a Styxen tett ókori utazással, a halál felé tartó végső úttal és számadással látja rokonnak ezt az útiregényt, amelynek a Duna folyása ad mitikus keretet. A négy, hagyományosan dunai regénynek nevezett mű mellé jogosan oda lehet még állítani egy ötödiket is, ahol ugyan a szerelem és halál motívuma nincs jelen, viszont a Duna fontos szerephez jut: ez a *Kéraban, a vasfejű* (*Kéraban-le-Têtu*, 1883).⁹

Kétségtelen, hogy Verne regényei sokkal mélyebb rétegeket rejtenek magukban, mint amit az ifjúsági szerzővé degradált író szövegei első olvasásra sejtetnek. A Verne-szakirodalom több kiváló műve rámutat a regények izgalmas mélylélektani és filozófiai rétegeire, titkos jelentéseire. Michel Serres és Simone Vierendeennes egyenesen az emberiség nagy mítoszainak újraírásaként értelmezik Verne nagy regényeit. Ebben az irányban szeretnék én is kísérletet tenni a folyók képzetkörének meghatározására, és azt bizonyítani, hogy a folyamok és hegyi zuhatagok a szabadság és a megmenekülés (sikeres szökés) képzetéhez kapcsolódnak minden fontos regényben. Elsőként a *Sándor Mátyás* egyik epizódját idézném, ahol a Duna és a Foiba nevű hegyi patak teszi lehetővé, hogy a főhős kiszabaduljon a pisinói börtönből, és eljusson az Adriai-tenger partjára, ahol aztán álnéven, Antekirtt doktorként megalapítja utópikus államát, Antekirttát. A regény eredeti kiadásának (Hetzl et Compagnie, Paris, 1885) rajzai¹⁰ külön kiemelik ezeket a szabadulási epizódokat, amelyek az olvasó emlékezetében szorosan kapcsolódnak így a hős megmeneküléséhez és sikeresen újrakezdett szabad életéhez.

Ha a *Sándor Mátyás* cselekményében fontos szerephez jut a Duna és a Foiba, a *Bégum 500 milliója* kulcsfontosságúnak állítja be Bruckmann Marcell szökésének történetében azt a mozzanatot, amikor a mérnök az Acélvárosban, már

⁸ Itt Jean-Paul Dekiss előadására hivatkozom, amely a budapesti Francia Intézetben szervezett Verne-kerekasztalon, 2005-ben hangzott el. Ennek írott változatából (a programfüzetből) idézek: „Il est étonnant de voir à quel point les quatre romans danubiens ont une forte unité d'inspiration que Jules Verne concentre sur le thème de l'amour et de la mort. Dans les mêmes années, le thème de l'amour et de la mort est l'un des sujets de réflexion du neurologue viennois Sigmund Freud, sujet qu'il formalise par ses écrits sur Eros et Thanatos.”

⁹ Verne, Gyula. 1884. *Kéraban, a vasfejű*. Budapest: Franklin-Társulat. Ford. György, A., Illyésy, P. A regénynek van egy újabb fordítása, *A makacs Keraban* címen (Budapest: Móra. 1961. Ford. Réz, P.), de én az előbbi magyar változatot karakteresebbnek találom.

¹⁰ Benett 111 rajza, amelyet a magyar Franklin-kiadás átvett.

halálra ítelt fogolyként, félelmetes őrei társaságában kószál, és eközben észrevesz egy kis patakot, majd azt követve felfedez egy vízesést: „Tovább sétálva, a kis patakhoz ért, melynek vize tíz-tizenkét kanyarulat után, a kertből egy csatornán ömlött ki, a hová vízesésbe zuhant le. – Vajjon hová vezet e csatorna? – tündődött Marcell magában. – Bizonyára ki a szabadba. De nincs-e vasrostéllal elzárva? Hihető. – Eh. Aki mit sem kockáztat, nem is nyerhet semmit.” Nem alaptalan a főhős reménykedése, mert ahol Vernénél patak folyik, ott út vezet a szabadba, és bár Marcell kételyei nem alaptalanok – csakugyan talál egy vasrácsot a vízesésből alázuhanva –, de azt két kézzel ki tudja tépni, és végül kiér a szabadba. Így nemcsak ő menekül meg az örült német Shultze Acélvárosából, hanem meg tudja menteni az Amerikában alapított Frankvárost, és talán az egész emberiséget, a tébolyult tudós bosszúszomjától. A víz tehát Ariadné-fonalként vezeti ki mindkét hőst a fogságból és a biztos halálból, amit az utóbbi regényben is megerősít egy illusztráció, ugyancsak Benett rajza, ahol azt látni, amint az öntudatlan Marcellt magával sodorja a víz árja a szabadság felé.¹¹

A folyókhoz társított képzetek, és a vizeknek a meseszövésekben betöltött szerepe Vernénél tehát egyértelműen kötődik részben az ősök, a kezdetek felkutatásának vágyához, részben a szabadsághoz, amelyet a megmenekült hősök nem csupán saját boldogságuk érdekében használnak fel, hanem nemesebb emberbaráti célok elérésére is. Az eredet a nagy folyamok esetében gyakran kapcsolódik isteni akarathoz és rendeléshez, amely a folyókat különleges életerővel ruházza fel, és segítségükkel a hősök a legreménytelenebb helyzetekből is találnak kiutat.

A Duna, mint összekötő kapocs Európa és a Kelet között

A Duna vernei mítosza laikusabb az eddig említettekénél, mert a legendák helyett a tudományos tényállás mellett foglal állást, viszont a többi képzethez társít egy új eszmét, azt az európai irodalomban toposzként kezelt tulajdonságot, hogy a folyó több országot összekötve, jelképes, nemzetek feletti kapcsolatot alkot Európa különböző részei között. Itt Verne csupán támaszkodik az európai és francia hagyományra, de – két változatban létező – *dunai* regényében szervező elvvé teszi a víziutat, mivel a hét ország, amelyen átfolyik, Nyugattól Közép-Európán át a Balkánig vezeti a derék hajóst, Borus Demetert. Verne nemcsak a történeti utalásokban és földrajzi leírásokban emeli ki a Duna jelentőségét, de alkalomadtán hasonlataival is alátámasztja a Duna nagyszerűségét. A kezdő jelenetben, a Dunai Liga díjkiosztásán, ahol az ismeretlen magyar, Borus Demeter elnyeri az első díjat, a pohárköszöntőket így kommentálja: „A hallgatóság, talán mondani sem

¹¹ Benett illusztrálta a regény első kiadását, akárcsak a *Sándor Mátyás* első kiadását. Ld.: id. kiad. 117. o.

kell, követte Miklóssi elnök példáját. A palackok tartalmát a poharakba, a poharakét pedig a torkokba öntötték, éppen olyan játszi könnyedséggel, mint ahogyan a nagy folyam és mellékfolyóinak vize a tengerbe folyik.”¹²

Arra, hogy a Duna-mítosznak ez a változata már létezett Verne előtt, egyetlen példát hoznék a francia romantikus költészetből, Victor Hugóét, aki már korábban megfogalmazta, hogy az teszi igazán hatalmassá a Dunát, hogy összeköti Nyugatot és Keletet. Az 1829-es *Keleti énekek (Orientales)* 3552.–3575. soraiban Hugo is a tenger metaforájához nyúl, hogy érzékeltesse a Duna nagyságát: a folyó habjai a viharos tengeri árhoz hasonlítanak, és végtelensége csak az óceánéhoz fogható.¹³

Ez a nemzetköziség, az összekötő folyam funkciója uralja a Dunáról kialakított képet, annyira, hogy Claudio Magris, aki egész monográfiát szentelt ennek a kérdésnek¹⁴, egyértelműen a szomszédos országok közti barátság jegyében tekintti át, és a víz folyását követve meséli el a környező népek történetét. Amennyiben a Duna az európaiság, az országhatárokon átívelő emberség és barátság jelképe, a Rajnát viszont éppenséggel a germánok nemzeti folyójának tekintik, amelyik a Nibelung-ének óta a németiség és a német egység szimbóluma. Ebből az ellentétpárból lett toposz a Duna nemzetfeletti jellege, amely az olvasztótégely, a keveredés, az eszmék és nyelvek, emberek, és áruk cseréjét idézi fel, (a dunai konföderáció politikai eszméjével összefüggésben), ezzel szemben viszont a Rajna, mint a germánok összetartó erejének jelképe került bele az európai gondolkodásba.

¹² Verne, Gyula. 1955. *A dunai hajós*. Budapest: Móra Könyvkiadó. Ford. Bartócz, I. 3. o.

¹³ Néhány sor az említett részből az (egyelőre lefordítatlan) eredeti változatból, ahol a költő előbb a folyamot magát szólaltatja meg, majd hosszú kommentár-sorral szemlélteti valóságos és jelképes kiterjedését:

„Car je suis le Danube immense.
(...)
Certes, on peut parler de la sorte
Quand c'est au canon qu'on répond ;
Quand des rois on baigne la porte,
Lorsqu'on est Danube, et qu'on porte,
Comme l'Euxin et l'Hellespont,
De grands vaisseaux au triple pont ;
(...)
Qu'on a, comme une mer, sa houle ;
Quand sur le globe on se déroule
Comme un serpent, et quand on coule
De l'Occident à l'Orient !”

¹⁴ Magris, C. 1987. *Il Danubio*. Milano: Garzanti. magyar ford.: *A Duna*. Budapest: Európa. 1992. (fordította Kajtár Mária és Komlósi Éva)

Verne is valószínűleg azért idegenkedik a Rajna szerepeltetésétől regényeiben, mert nem tud azonosulni azzal a német, sőt germán mondanivalóval és képzetvilággal, ami a folyóhoz kötődik.

Ismét Magrist idézem, aki a két folyó szimbolikus ellentétét ebben a sok százéves kultúrtörténeti különbségben látja: „A Nibelung-ének óta méregeti egymást s vetekszik a Rajna és a Duna. A Rajna Siegfried, a germán erény és tisztaság...”¹⁵

(...) „Így lett a Rajna: a germán erény és tisztaság (Siegfried), lovagi vitézség, hűség jelképe, viszont a Duna: Pannónia, Attila birodalma, keleti (népvándorlás) árja, amely az eposz végén elsodorja a germán értékeket; szimbolikus összefüggésekben a Duna gyakran testesíti meg azt, ami a német embernek visszatetsző s vele homlokegyenest ellenkező; a Duna az a folyó, amelynek partján a legkülönbözőbb népek találkoznak és keverednek egymással – míg a Rajna egészen más: ő a germán faj tisztaságának mitikus őrizője. A Duna Bécs, Pozsony, Budapest, Belgrád és Dacia folyója, a kötelék, amely átszeli és – mint egykor a tenger a görög világot – összetartja a Habsburgok Ausztriáját, a birodalmat, melyet a mítosz és az ideológia egy sokszínű, nemzetek fölötti koiné szimbólumává tett, ...(...) A Duna a német-magyar-szláv-román-zsidó Közép-Európa, amelyet polemikusan szoktak szembeállítani a germán *Reich*-hel: nemzeteken túli, »hinternacionális« egyetemesség, ahogy a prágai Johannes Urzidil mondta róla elragadtatva.”¹⁶

Verne olyannyira érzékeny a Duna közép-európai összekötő kapocs-szerepére, hogy még a Monarchia országainak egymáshoz való viszonyát is aprólékosan igyekszik bemutatni forrásai alapján. Legjellemzőbb képet erről a már említett *Dunai hajósban* ad, politikai felhangokkal, korábban (1892) viszont (*Várkastély a Kárpátokban*) nagyobb hangsúlyt helyezett a helyi hagyományokra:

Erdély az Osztrák-Magyar Monarchia érdekes darabkája. Maga e név magyarul „erdővidék”-et jelent, északnyugaton Magyarország, délen Havasalföld, keleten Moldva határolja. Területe hatvanezer négyzetkilométer, vagyis hatmillió hektár – körülbelül Franciaország egykilenced része –, amolyan Svájc-féle, csak felével nagyobb a helvét földnél, de lakossága nem több. Erdélyt, a szépen művelt fennsíkok, dús legelők, szeszélyes futású völgyek és égbe nyúló csúcsok földjét a Kárpátok eruptív eredetű elágazásai csíkozzák, és számos folyóvíz barázdálja, ezek azután a Tiszát és a büszke Dunát duzzasztják, s ennek Vaskapu nevű szurdoka – néhány mérfölddel délebbre – a Balkán hegység szorosát zárja le Magyarország és az oszmán birodalom határán.¹⁷

¹⁵ Magris, C. 1987. 26. o.

¹⁶ Magris, C. 1987. 27. o.

¹⁷ Verne, Gyula. 1974. *Várkastély a Kárpátokban*. Budapest: Móra Könyvkiadó. Ford. Gellért, Gy. 2–3. o.

A folyók színszimbolikája

A magyar népköltésben és költészetben a Tisza szőke, Vernénél a Nílus fehér és kék, a Duna viszont mindenütt azóta egyetemesen kék, hogy 1867-ben egy Karl Isidor Beck nevű osztrák költő fűzfapoéta verset írt róla. Becknél minden különösebb magyarázat nélkül csalogányok dalolnak a kék színű vízen, de mivel a gyatra verset maga Johann Strauss zenésítette meg, a kékség állandó jelzőként hozzátapadt a Duna képéhez.¹⁸

Kérdéses, hogy Verne vajon miért változtatott pályája végén a folyó színén, hiszen az újabban előkerült változat címében kiemelten a *sárga* (szőke?) jelző szerepel. Az kizárt, hogy tévedésről lenne szó, és Verne összekeverte volna a magyar folyókat, a Tisza szőkeségét ajándékozva a Dunának. Annál is inkább, mert egy másik regényében idézi a Duna kékségéhez fűződő közhelyet, de csak azért, hogy kétségbe vonja és ironizáljon rajta. Egyik utolsó regényében vitatja a Duna színét: *Storitz Vilmos titka* (*Le secret de Wilhelm Storitz*, 1910), ahol Vidál Márk meghívja öccsét, Henryt, aki Párizsban lakik, hogy látogassa meg őt Zimonyban, ahol nősülni készül. Henry postakocsin megy Bécsig, de onnan egy Dorottya nevű áru- és személyszállító hajóval utazik tovább a Dunán, és részletesen leírja, mit lát hajóútja alatt. A valószínűleg útleírásokból merített Pozsony-látkép mellett itt található a Duna színéről az előbb említett gunyoros megállapítás: „A hajó orra tajtékozva hasította a híres »kék Duna« szürkés habjait. Mert a csúnya idő miatt a sokat emlegetett kék szín helyett bizony inkább szürkésbarna volt a folyó.”¹⁹

Egyelőre csak feltevésekbe bocsátkozhatom a pálya végén írott regényekben felbukkanó *sárga*, *szőke* jelző jelentésére vonatkozóan, de azt tartom a legvalószínűbbnek, hogy Verne tudatosan játszott rá már a mű címében a Strauss-keringő által népszerűsített közhelyes kékség cáfolatára, ami a regény keletkezésekor (az 1880-as években) akár figyelemfelkeltő tényező is lehetett. Erre utal Verne kiadójának, Hetzelnek egy Droz-hoz intézett feljegyzése 1911-ből, ahol arra hivatkozik, hogy azért kell megváltoztatni a címet, kihagyva belőle a színt, mert a posztumusz kiadás idejére ez az aktuális célzás elévült, sőt avittnak hatna. Ugyanakkor említi, hogy Verne szívesen tréfálkozott baráti körben arról, hogy a Duna szép ugyan, de annyi törmelékot sodor magával, hogy kék nem lehet.²⁰ Itt tehát Verne közismert játékos kedve alakíthatta poénná az eredeti változatban a címet, amit az átdolgozásban eltüntettek, majd a kézirat alapján újabban helyreállítottak.

¹⁸ Tímár, Gy. 1988. *A Duna titkai*. Budapest: Móra. 114–115. o.

¹⁹ Verne, Gyula. 1933. *Storitz Vilmos titka*. Budapest: Franklin-társulat. Ford. Dánielné Lengyel, L. 16. o.

²⁰ Hetzel feljegyzését Olivier Dumas idézi a regény zsebkiadásának előszavában. Ld. Paris: Gallimard, Folio. 11. o. és a hozzátartozó jegyzet.

Természetesen a Duna esetében is gondosan felderíti Verne az eredet kérdését, egyaránt ismertetve a legendát, és az időközben tudományos pontossággal kikutatott igazságot:

Kétségtelen, hogy a Duna, vagy ahogyan a régiek nevezték, az Ister, a badeni nagyhercegség területén ered. A földrajztudósok szerint a folyó a keleti hosszúság 6° 10'-e és az északi szélesség 47° 48'-e alatt ered. Ez a meghatározás azonban, ha egyáltalán helytálló, csak a fokpercekig pontos, de a másodpercekig már nem, ami bizonyos eltérést eredményezhet. Márpedig a terv szerint a horgot pontosan azon a helyen kell bevetni, ahol a Duna első cseppje megindul a Fekete-tenger felé.

Egy monda szerint, amelyet hosszú időn át földrajzi meghatározásként fogadtak el, a Duna egy kert – a Fürstenberg hercegek kertje – közepén ered. (...) Nem, a nagy folyam igazi forrása nem itt van. Ma már tudjuk, hogy a Duna két patak: a Brege és a Brigach egyesüléséből születik. Ez a két patak 875 méterről csörgedezik le a Fekete-erdőn keresztül. Vizük Donaueschingennél, néhány mérfölddel Sigmaringen felett egyesül és itt kapja a Donau, magyarul a Duna nevet.²¹

A Duna így egyesíti magában az emberiség nagy folyamairól alkotott Verne-kép minden fontos elemét: eredete legendák nélkül is sokatmondó, országokat egybekötő medre pedig előbb a Monarchia képét, tágabb összefüggésben viszont egész Közép-Európa és Európa problematikáját magával görgeti. Ezt a sok évszázados hagyományokra támaszkodó szimbolikát Verne minden szempontból kiaknázza, regényes történetekkel gazdagítja, a színre nézve pedig játékos kedvének enged szabad folyást. A rövid áttekintést mégsem Ilja Bruscs, alias Borus Demeter kalandjaival zárnam, hanem egy másik, korábbi Verne-regény, a már idézett *Keraban, a vasfejű* (*Kériban-le-Têtu*, 1880) egyik részletével. Itt olvasható több érzékletes leírás a Duna-kanyarról (Galác táján), majd a tengerbe ömlő Dunáról. A dúsgazdag Keraban, aki nem hajlandó egy általa igazságtalannak tartott, bár összesen 2 krajcárnyi révadót megfizetni a Boszporuszon való átkelésért, holland barátja, Van Mitten társaságában kocsival megkerüli a Fekete-tenger mellékét, és a Duna torkolatát is érinti eközben. (I. rész, 6. fejezet) Dobrudzsa táján járnak: „Ez a vidék olyan, mint egy félsziget a Duna egyik nagy kanyarulata által képezve, mely miután északnak Galatz felé folyt, visszatér kelet felé a Fekete-tengerbe, melybe több ágra oszolva ömlik.”²² Az alapos földrajzi leírás után a narrátor dicsérni kezdi a vidéket: „A jó tartomány, így nevezik a törökök ezt a termékeny vidéket, melyben a föld azé, ki azt legelőbb birtokba veszi.”²³ Mivel sík vidékről van szó, kényelmesen utaznak, és van idejük megvitatni a Duna-delta táján a nevek eredetét is, ami Verne kedvenc témái közé tartozik:

²¹ Verne, Gyula. 1955. *A dunai hajós*. 14–15. o.

²² Verne, Gyula. 1884. *Kériban, a vasfejű*. 67. o.

²³ Verne, Gyula. 1884. 68. o.

Mondani sem kell, hogy a Duna nevének eredete, mely annyi tudományos vitatkozásra adott már alkalmat, földrajzi vita tárgyává lett Kéraban és Van Mitten között. A görögök Heziodos idejében – Ister vagy Hister név alatt ismerték; a Danuvius nevet római katonák hozták be, és mint a Caesart, e kiváló folyót is e néven nevezték, mely a thrákok nyelvén *vízeszt* jelent. Vajjon a keltáktól vagy a szanszkrit nyelvből, a zendektől vagy görögöktől kapta-e nevét; hogy Bopp tanárnak volt-e igaza, vagy Windishmannak kik e felett vitatkoztak: mindezt megvitatva, Kéraban úr azzal hallgattatta el társát, hogy a Duna szót a zend *asdanu*-tól származtatta, mely gyors folyót jelent.²⁴

A Duna tehát, melynek forrását *A dunai hajós* deríti fel, még a név etimológiáját tekintve is foglalkoztatja Verne utasainak képzeletét, és ezt a folyót több regényben, sok oldalról megközelítve, komoly viták tárgyává teszi. Külön tanulmányt érdemelne Verne viszonya Franciaországhoz, a francia tájakhoz és folyókhoz, szem előtt tartva, hogy Európát mindig az utazó vagy a kívülálló szemével írja le. A francia vidéknek és folyóknak talán azért szentel viszonylag olyan kevés figyelmet, mert az egzotikum vonzotta mindenek felett, és saját hazáját túl jól ismerte ahhoz, hogy idegen szemmel közeledjen hozzá. A többi európai országot már regényes képzelete távolából írta le, írásos források alapján, egzotikus vonásokkal ruházva fel őket. Verne vizeinek világában természetesen a tenger játszsza a főszerepet, de a *Rendkívüli utazások* regényeinek bonyolult rendszerében előkelő helyet foglalnak el a folyamok is, köztük a Duna. Ezúttal csupán a folyók vonatkozásában igyekeztem vázlatosan áttekinteni Verne szemléletét, különös tekintettel a magyar szempontból kivételesen érdekes Dunára.

²⁴ Verne, Gyula. 1884. 70. o.